

Γεωργία, διατροφή και ποιότητα ζωής, ένα ζήτημα που αποκαλύπτει τις κοινωνικο-πολιτικές και πολιτισμικές συντεταγμένες της αειφορίας

Κωνσταντίνα Σχίζα

Υπεύθυνη Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης στην Διεύθυνση Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης Α΄ Αθηνών
dschiza@hotmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Με την εισήγησή μας αυτή θα επιδιώξουμε να υποστηρίξουμε ότι η πορεία προς την Αειφορία δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από πολιτικές πεποιθήσεις ή ιδεολογίες, από γνωσιοθεωρητικές και φιλοσοφικές αντιλήψεις, από περιρρέουσες αξίες, από το είδος και την ποιότητα των κοινωνικών θεσμών -εθνικών, διεθνικών και παγκόσμιων- και, εντέλει, από τον διεθνή ανταγωνισμό για τον έλεγχο και εκμετάλλευση των πόρων, φυσικών και ανθρώπινων.

Η άρρηκτη σύνδεση της πορείας προς την «Αειφορία» με τους προαναφερόμενους παράγοντες, την μετατοπίζει από το αμιγώς «επιστημονικό» στο «πολιτικό» και «πολιτισμικό» πεδίο και, με αυτήν την έννοια, την αναγορεύει σε διαρκή «διεκδίκηση» των πολιτών για «συμβίωση-συνύπαρξη» με σεβασμό στο «φυσικό είναι». Μια διεκδίκηση, η οποία θα μπορούσε να δρομολογηθεί αν οι πολίτες ανακάλυπταν μέσα ανάλυσης και κριτικής στάσης απέναντι στον σύγχρονο πολιτισμό με στόχο τον συνολικό και συνεργατικό μετασχηματισμό όλων των χαρακτηριστικών του.

Τις παραπάνω θέσεις καθώς και τα αναλυτικά εργαλεία που χρειάζεται να κατέχει ο σύγχρονος πολίτης, θα επιχειρήσουμε να αναπτύξουμε με αφετηρία το ζήτημα της Γεωργίας, της Διατροφής και της Ποιότητας Ζωής, το οποίο έχει θέσει για το τρέχον έτος ως θεματική ενότητα η UNESCO, στο πλαίσιο της δεκαετίας για την αειφορία ή βιωσιμότητα.

Το ζήτημα της Γεωργίας, της Διατροφής και της Ποιότητας Ζωής το επιλέξαμε για δυο λόγους. Πρώτο, για να καταδείξουμε, την δραματικά λανθασμένη σχέση των σύγχρονων κοινωνιών με τη φύση και τον άνθρωπο. Δεύτερο, για να το αξιοποιήσουμε ως καμβά μιας διδακτικής πρότασης. Μιας πρότασης για ένα Σχολικό Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης για τη Γεωργία, τη Διατροφή και την Ποιότητα Ζωής, το οποίο αν εξελίσσονταν με βάση τα κατάλληλα αναλυτικά εργαλεία θα μπορούσε να εκπληρώσει δυο κρίσιμους στόχους. Να διαμορφώσει τον πολιτικό στοχασμό που χρειάζεται ο σύγχρονος άνθρωπος για να αμφισβητήσει κάθε εξουσία που χειραγωγεί τη σκέψη του και τις επιλογές του. Κυρίως, όμως, να οικοδομήσει στο πεδίο της διδακτικής-μαθησιακής πράξης τη σχέση με τον «άλλον», την αλληλεγγύη, ως πρωταρχικό πυρήνα των πολιτικών και πολιτισμικών αλλαγών.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Αειφορία-Βιωσιμότητα, Επισιτισμός, Κοινωνικοί Θεσμοί, Νεωτερικότητα, Μετανεωτερικότητα, Συστημική Σκέψη, Σχολή Φρανκφούρτης, Διδακτικό Μοντέλο, Δημοκρατία, Αλληλεγγύη, Ενεργός Πολίτης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η συζήτηση για την Αειφορία ή Βιωσιμότητα (sustainability) εμφανίστηκε στο προσκήνιο το 1972, μέσω της έκθεσης «Τα όρια της Ανάπτυξης» του Dennis H. Meadows, την οποία χρηματοδότησε η Λέσχη της Ρώμης, ομάδα βιομηχάνων, επιστημόνων και πολιτικών. Ωστόσο, τη διεθνή εμβέλειά της, την απέκτησε το 1987, μέσω της έκθεσης που συνέταξε η Επιτροπή για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, υπό την προεδρία της πρωθυπουργού της Νορβηγίας G.H. Brutland, με τίτλο «Το κοινό μας Μέλλον». Ενώ, η καθιέρωσή της στο κοινωνικο-πολιτικό πεδίο έγινε μετά τη Συνδιάσκεψη για το «Περιβάλλον και την Ανάπτυξη», η οποία πραγματοποιήθηκε στο Ρίο, το 1992, με πρωτοβουλία του Ο.Η.Ε.

Η συνδιάσκεψη αυτή συνέδεσε στενά την Αειφόρο Ανάπτυξη με την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και διαμόρφωσε συστάσεις, οι οποίες, ως «Ατζέντα 21», πυροδότησαν τη διαδικασία του επαναπροσδιορισμού της, ως «Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και την Αειφορία» (Φλογαΐτη, 2006, Ταμουτσέλη, 2006, Δίτσιου, 2006, Σχίζα, 2006) που επισφραγίστηκε στη Συνδιάσκεψη της Θεσσαλονίκης το 1997 (UNESCO and the Government of Greece, 1997).

Μέσα σ' αυτήν την πορεία -η οποία περνά μέσα από πλήθος άλλων συνδιασκέψεων σε πολλά και ποικίλα επίπεδα- (Φλογαΐτη, 2006, Ταμουτσέλη, 2006, Δίτσιου, 2006), βλέπουμε δυο κοινωνικά πεδία, το οικονομικό και το πολιτικό, να επιχειρούν τη σύγκλιση των στόχων τους με ένα τρίτο κοινωνικό πεδίο, το εκπαιδευτικό, με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον του πλανήτη μας. Αυτό το εγχείρημα είναι πλήρως κατανοητό από την πλευρά της οικονομίας και της πολιτικής, προκειμένου να φέρουν σε πέρας τις αναπτυξιακές τους στρατηγικές, οι οποίες στηρίζονται στον έλεγχο και την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων. Και, βέβαια, για να πετύχουν τον έλεγχο των ανθρώπινων πόρων, αφού η εκπαίδευση ήταν και παραμένει το μέσο για την χειραγώγηση της ανθρώπινης σκέψης και πράξης από τις κυρίαρχες δομές (Ματσαγγούρας, 1996, Νούτσος, 1986, 1990, Reble, 1990).

Ωστόσο, αντίθετα με τα κείμενα των διασκέψεων για την «Αειφόρο Ανάπτυξη» πολλές μεγάλες δυνάμεις, παγιωμένες και αναδυόμενες, αρνούνται να δεσμευτούν σε ριζικά μέτρα που θα την διασφάλιζαν. Αντ' αυτού, όλο και πιο απροκάλυπτα συνεχίζουν τον ανταγωνισμό προκειμένου να προσεταιριστούν και να ελέγξουν πλούσια σε πόρους κράτη, συγκαλύπτοντας τον, κάτω από συγκινησιακά ή ιδεολογικά φορτισμένα προτάγματα και συστρατεύσεις. Ενώ, ταυτόχρονα, επωφελούνται -πέρα από κάθε έννοια δικαίου και ηθικής- από την πενιχρά αμειβόμενη εργασία σε χώρες με αμφιλεγόμενα καθεστώτα ή από αδύναμα εργασιακά δικαιώματα δημοκρατικών χωρών. Και, όλα αυτά, με δραματικές συνέπειες για εκατομμύρια συνανθρώπους μας και για εκτεταμένες περιοχές του πλανήτη μας, τον οποίο ισχυρίζονται ότι προστατεύουν.

Επιχειρώντας ένα πρώτο σχόλιο, θα λέγαμε, ότι η επιχειρούμενη σύγκλιση στόχων της οικονομίας, της πολιτικής και της «Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα» γίνεται αποδεκτή μόνο απ' όσους αντιλαμβάνονται την τελευταία ως μια παιδαγωγική διαδικασία που προάγει τον «λειτουργικό λόγο» και αρκείται στο να διαμορφώσει πολίτες - «διαχειριστές» προβληματικών καταστάσεων. Δεν γίνεται, όμως, αποδεκτή, απ' όσους την αντιλαμβάνονται ως μια παιδαγωγική διαδικασία που οφείλει να τοποθετείται κριτικά απέναντι στις αιτίες που γέννησαν και στήριξαν τις προβληματικές καταστάσεις. Απέναντι στην ελλιπή ερμηνεία, διάπλαση και εφαρμογή των δημοκρατικών διαδικασιών, στις σχέσεις εξάρτησης της πολιτικής από την οικονομική άρχουσα τάξη και στο δραματικό έλλειμμα της κοινωνικής δικαιοσύνης που περιθωριοποιεί τις χώρες του αποκαλούμενου «τρίτου κόσμου» και τις οικονομικά ασθενείς και συνεχώς διευρυνόμενες ομάδες που ζουν στην καρδιά

του δικού μας (πρώτου;) κόσμου. Δεν γίνεται αποδεκτή από όσους αναζητούν έναν περισσότερο ριζοσπαστικό ρόλο της «Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα».

ΤΟ ΝΟΗΜΑ ΤΗΣ ΑΕΙΦΟΡΙΑΣ Η ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑΣ

Για να φωτίσουμε τον ριζοσπαστικό ρόλο της «Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα», χρειάζεται μια επισκόπηση των απόψεων για την ίδια τη Βιωσιμότητα, οι οποίες έχουν διατυπωθεί με διορατική σκέψη και με μια οπτική στα δρώμενα και τα φαινόμενα που υπερβαίνει την κατεστημένη.

Οδηγοί μας σ' αυτήν τη διερεύνηση θα είναι οι φιλόσοφοι, οι παιδαγωγοί, οι διανοητές και οι ερευνητές που υποστηρίζουν ότι η Βιωσιμότητα δεν έχει ένα και κοινά αποδεκτό νόημα (Morin 1990, Fien, 1997, Huckle 1996, Sterling 1996, Φλογαΐτη, 2006, Μπαζίγου, 2001). Εκείνοι, οι οποίοι υποστηρίζουν, ότι η Αειφορία ή Βιωσιμότητα νοηματοδοτείται στο πλαίσιο διακριτών πολιτικών πεποιθήσεων ή ιδεολογιών και αναπτυξιακών στρατηγικών αλλά και στο πλαίσιο διαφορετικών αντιλήψεων για τη γνώση, διαφορετικών αξιών και φιλοσοφικών στοχασμών. Εκείνοι που επισημαίνουν εμφαντικά ότι το νόημα της Βιωσιμότητας είναι «διεκδικούμενο», όπως «διεκδικούμενο» είναι και το νόημα της Φύσης, αφού αυτή «φέρει» εγγενώς τις δυνατότητες αειφορίας και επιβίωσης των ανθρώπινων κοινωνιών.

Μια τέτοια άποψη για τον σύγχρονο άνθρωπο, ο οποίος είναι «εκπαιδευμένος» να αντιλαμβάνεται τη Φύση ως μια «εξωτερική» αυτόνομη οντότητα με πάγια και σταθερή οργάνωση, διαχωρισμένη πλήρως από την κοινωνία, θα φαίνονταν αδιανόητη. Η Φύση, ωστόσο, μπορεί να έχει «αντικειμενικές» ιδιότητες και να διέπεται από αιτιακές σχέσεις αλλά αμφότερα, ιδιότητες και σχέσεις, αναδύονται με τη «διαμεσολάβηση» της κοινωνίας. Η κοινωνική διάσταση της Φύσης -η χρήση ή ο μετασχηματισμός της και ο τύπος της γνώσης με την οποία προσεγγίζουμε γνωστικά τη Φύση, τη χρήση της και τον μετασχηματισμό της, σύμφωνα με τις ανάγκες μας- έχει δημιουργήσει τις σύγχρονες αντιλήψεις για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα, οι οποίες σηματοδότησαν τον σύγχρονο, νεότερο πολιτισμό. Τον πολιτισμό, του οποίου όλες οι εκφράσεις και εκφάνσεις συμπυκνώνονται κάτω από τον όρο «νεωτερικότητα» (modernity, Habermas, 1970, 1990, 1993, 1996, Huckle 1996, Sterling 1996).

«Διεκδικούμε» τη Βιωσιμότητα, ζώντας στον πυρήνα της «νεωτερικότητας», σημαίνει 1) πραγματευόμαστε το περιβάλλον και την ανάπτυξη σε συνάρτηση με τις οικονομικές, τις πολιτικές και τις πολιτισμικές δομές που διατρέχουν ένα μεγάλο και συνεχώς διευρυνόμενο τμήμα της παγκόσμιας κοινότητας 2) «ταυτοποιούμε» τις δομές και τους «Μεσάζοντες»-Νομικά Πρόσωπα (agents) της οικονομίας, της πολιτικής και του πολιτισμού που εμποδίζουν το δημοκρατικό έλεγχο των κρίσιμων αποφάσεων και επιλογών για το «τι και πώς» θα παραχθεί αλλά και «πώς» θα κατανεμηθεί 3) συνειδητοποιούμε ότι υπάρχουν όρια στην επιστημονική αιτιοκρατία (limitations of scientific rationality) και 4) αντιλαμβανόμαστε ότι η θετικιστική επιστήμη (positivist science) διαχώρισε τη Φύση από την Κοινωνία, τη Γνώση από τις Αξίες και την Πολιτική από την Ηθική (Huckle 1996, Sterling 1996).

Για να διεκδικήσουμε τη Βιωσιμότητα, μας χρειάζεται ένα ερμηνευτικό πλαίσιο για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά της «νεωτερικότητας», για το «κοσμοείδωλο», τους δημοκρατικούς θεσμούς και τις πολιτικές εξουσίες, για το μοντέλο της ανάπτυξης, το χαρακτήρα της Βιωσιμότητας και τις αξίες, για το κυρίαρχο πρότυπο της σκέψης, την εκπαίδευση που το διαμορφώνει και, εντέλει, για την Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα. Όλα αυτά, για να σκεφτούμε και να αποφασίσουμε ως πολίτες «τι θέλουμε να αλλάξουμε».

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΟΣΜΟΕΙΔΩΛΟ	ΚΟΣΜΟΣ-ΜΗΧΑΝΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ
ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΑΞΙΕΣ	ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΗ-ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΟΙ, ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΟΡΘΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΕΧΝΟΚΡΑΤΙΚΗ ΑΤΟΜΙΣΜΟΣ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΣΚΕΨΗ	ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΤΙΚΗ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΣΤΙΚΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΗ- ΠΕΡΣΟΝΑΛΙΣΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΔΙΑ ΜΕΣΟΥ ΤΩΝ ΚΑΤΕΣΤΗΜΕΝΩΝ ΔΟΜΩΝ

Για να διεκδικήσουμε τη Βιωσιμότητα, χρειάζεται να προετοιμαστούμε για μια καθολική πολιτισμική αλλαγή, να οικοδομήσουμε τη «μετα-νεωτερικότητα» δημιουργώντας νέα νοήματα, αξίες και αντικείμενα διαλόγου (agendas) και ένα νέο όραμα για μια σοσιαλιστική δημοκρατία με την έννοια μιας «ηθικοποιημένης αγοράς» που θα βασίζεται στη δικαιοσύνη και την αλληλεγγύη των πολιτών (citizenship). Σ' αυτήν την πορεία χρειάζεται να αναζητήσει το ρόλο της η Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα.

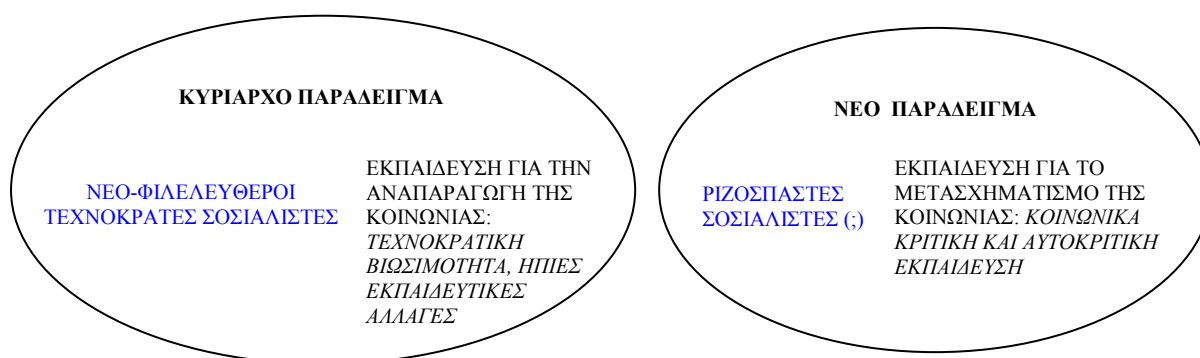
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ	ΜΕΤΑ-ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑ
ΚΟΣΜΟΕΙΔΩΛΟ	ΚΟΣΜΟΣ-ΣΥΜΠΛΗΡΗ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΜΟΝΤΕΛΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΑΞΙΕΣ	... ... ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΣΥΝΕΞΕΛΙΞΗ ΑΤΟΜΙΚΟΤΗΤΑΣ-ΣΥΛΛΟΓΙΚΟΤΗΤΑΣ
ΣΚΕΨΗ	ΚΡΙΤΙΚΑ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ	... ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΗ, ΦΟΡΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΚΑΙ ΤΗ ΒΙΩΣΙΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ «ΜΕΤΑ-ΝΕΩΤΕΡΙΚΗ ΣΚΕΨΗ»

Για να διαμορφώσουμε, εμείς οι εκπαιδευτικοί, το ρόλο της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα, ως μέσο μετάβασης στην «μετα-νεωτερικότητα» χρειάζεται να ξεκινήσουμε με την αλλαγή του δικού μας ήδη διαμορφωμένου «κοσμοειδώλου» και της ήδη παγιωμένης αντίληψης που έχουμε για τη γνώση. Χρειάζεται, επιπλέον, να αποσαφηνίσουμε τη φυσιογνωμία και τις θέσεις των πολιτικών εξουσιών και των πάσης φύσεως lobbies, τις αντιπαραθέσεις και τις συγκρούσεις τους, τους τύπους της ανάπτυξης και της βιωσιμότητας που υποστηρίζουν (Φλογαΐτη, 2006) αλλά και τις κοινωνικές αξίες πάνω στις οποίες στηρίζονται και προάγουν. Και, μετά απ' όλα αυτά, μας χρειάζονται νέα εργαλεία ανάλυσης της «νεωτερικότητας», ικανά να δρομολογήσουν την υπέρβασή της.

Από τις παραπάνω σκέψεις, διαφαίνεται ότι αυτό που προσδοκούμε από την Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως το επόμενο βήμα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, ούτε μια σύνθεση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης με την Εκπαίδευση για την Ανάπτυξη (Development Education). Δεν θα αρκούσε και θα ήταν παιδαγωγικά ασαφές, κατά τη γνώμη μας, το να συνθέσουμε όλες τις «Καινοτόμες Εκπαιδευτικές Δράσεις» -«Adjectival Educations»- (Sterling 1996) που έχουν κατά καιρούς εμφανιστεί, όπως: την *Εκπαίδευση για το Περιβάλλον*, για την *Αλληλεγγύη (Citizenship)*, για την *Ειρήνη*, για την *Υγεία*, για τα *Ανθρώπινα Δικαιώματα*, για το *κοινό μας Μέλλον*, για τον *Πολιτισμό και τη Διαπολιτισμικότητα*, για την *Ανάπτυξη*. Και, βέβαια, δεν θα το χαρακτηρίζαμε, αόριστα, ως «κάτι περισσότερο» από όλα αυτά μαζί.

Θα λέγαμε, απλά και ξεκάθαρα, ότι αυτό που προσδοκούμε από την Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα, είναι η αλλαγή «παραδείγματος» και η διαμόρφωση της «μετα-νεωτερικής» σκέψη (Post-Modernism Thinking). Και θα προσθέταμε, ότι στο πλαίσιο της αλλαγής «παραδείγματος» και της διαμόρφωσης της «μετα-νεωτερικής» σκέψη, απαιτείται μια Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα συμφραστική (contextual), κοινωνικά κονστρουκτιβιστική, επικεντρωμένη στη διαδικασία και τις αξίες, κριτική και συστημική, η οποία θα επιδιώκεται και θα παρέχεται «δια βίου».

ΓΕΩΡΓΙΑ, ΔΙΑΤΡΟΦΗ, ΠΟΙΟΤΗΤΑ ΖΩΗΣ: ΤΟ ΘΕΜΑΤΙΚΟ ΠΕΔΙΟ ΤΗΣ ΤΡΕΧΟΥΣΑΣ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΧΡΟΝΙΑΣ

Για να εφαρμόσουμε ένα Σχολικό Πρόγραμμα που θα κινείται στο φετινό θεματικό πλαίσιο, χρειάζεται να το τοποθετήσουμε στο κοινωνικό πεδίο και να το προσεγγίσουμε με τα χαρακτηριστικά μιας «σύρραξης» σε παγκόσμια κλίμακα, **με αντίπαλα στρατόπεδα** τους πολίτες και τις πανίσχυρες πολυεθνικές των κλάδων

τροφίμων και ενέργειας, **με αμήχανους παρατηρητές** τα κράτη του κόσμου και τους διεθνείς οργανισμούς **και με θύματα** τους πάμπτωχους του αναπτυσσόμενου κόσμου και τους νεόπτωχους του αναπτυγμένου. Χρειάζεται, με άλλα λόγια, να θέσουμε στο επίκεντρο του προβληματισμού μας έναν «πόλεμο εναντίον της ανθρωπότητας», ο οποίος διεξάγεται σε δύο μέτωπα: στην οικονομία και την πολιτική.

Το μέτωπο της οικονομίας χαρακτηρίζεται από την ανεξέλεγκτη κερδοφορία, με τα οργανωμένα συμφέροντα να προελαύνουν εναντίον των καταναλωτών. Με τις μεγάλες εταιρείες που ασχολούνται με τα τρόφιμα -από την παραγωγή ως τη διάθεσή τους- να θησαυρίζουν ατενίζοντας με αισιοδοξία το μέλλον και τους καταναλωτές να πληρώνουν ακριβά, αμφίβολης ποιότητας τρόφιμα, χωρίς να μπορούν να κρύψουν τις απαισιόδοξες σκέψεις για το δικό τους μέλλον.

Ειδικότερα, για τις εταιρείες που ασχολούνται με τη βιοτεχνολογία και τα λιπάσματα, καθώς τις φαρμακευτικές εταιρείες που παράγουν ζιζανιοκτόνα, θα λέγαμε, ότι έχουν καταφέρει να κρατούν δέσμιους τους αγρότες όλων των χωρών και να δημιουργούν ολιγοπώλια που φτάνουν στο να ρυθμίζουν τους παγκόσμιους χρηματιστηριακούς δείκτες. Ενώ, κάτι ανάλογο γίνεται και με τις πετρελαϊκές εταιρείες που ελέγχουν την αγορά ενέργειας, τον ρυθμιστή των τιμών όλων των προϊόντων. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τον γίγαντα του κλάδου της βιοτεχνολογίας και διάθεσης σπόρων, την Monsanto, η οποία το 2007 είδε τα κέρδη της να ανεβαίνουν κατά 184% και τη μετοχή της στο χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης να ανεβαίνει κατά 134%, ενώ ο Dow Jones μόλις κατά 6,5% (<http://www.greenpeace.org/greece>).

Το μέτωπο της πολιτικής χαρακτηρίζεται όλο και πιο φανερά από τη διείσδυση και τη δράση ειδικών «καταδρομικών σωμάτων» των πολυεθνικών καρτέλ, των lobbies: εταιρειών και μεγάλων ομίλων δημοσίων σχέσεων που προωθούν και επιβάλλουν τα συμφέροντά τους στις κυβερνήσεις, ώστε να λαμβάνουν τις συμφέρουσες αποφάσεις.

Στις Η.Π.Α., οι εκλογές του 2000 αποτέλεσαν ένα κομβικό σημείο σ' αυτό το μέτωπο. Ο ηγέτης που αναδείχθηκε και κατηγορήθηκε εξαρχής ως άνθρωπος των «πετρελαϊκών» lobbies, εισέβαλε Ιράκ, προκαλώντας την κατακόρυφη άνοδο του «μαύρου χρυσού». Ενώ, υιοθετώντας την πολιτική της επιδόησης των βιοκαυσίμων - στο πλαίσιο μιας υποτιθέμενης οικολογικής πολιτικής- συνέβαλε στο να συνδεθεί, πιο άμεσα από ποτέ, η τιμή των τροφίμων με αυτήν του πετρελαίου. Αλλά και στην Ευρώπη τα lobbies έχουν γερά ερείσματα και έχουν συχνά κατηγορηθεί ως παράγοντες που διαβρώνουν συγκεκριμένα όργανα ή μέλη της Κομισιόν, όχι άδικα, αν σκεφτούμε ότι απελθών αρμόδιος Επίτροπος για την Αγροτική Πολιτική, τώρα διακινεί μεταλλαγμένα προϊόντα (Infowar, Σκάι 100.3, Guardian, 1 Μαΐου 2008 Καθημερινή, 3 Μαΐου 2008, Deutsche Welle, 3 Ιουνίου 2008, Έθνος, 8 Ιουνίου 2008). Χαρακτηριστικό παράδειγμα ενός από τα πιο ισχυρά lobbies αποτελεί η EuropaBio, εταιρία δημοσίων σχέσεων της Monsanto στις Βρυξέλλες.

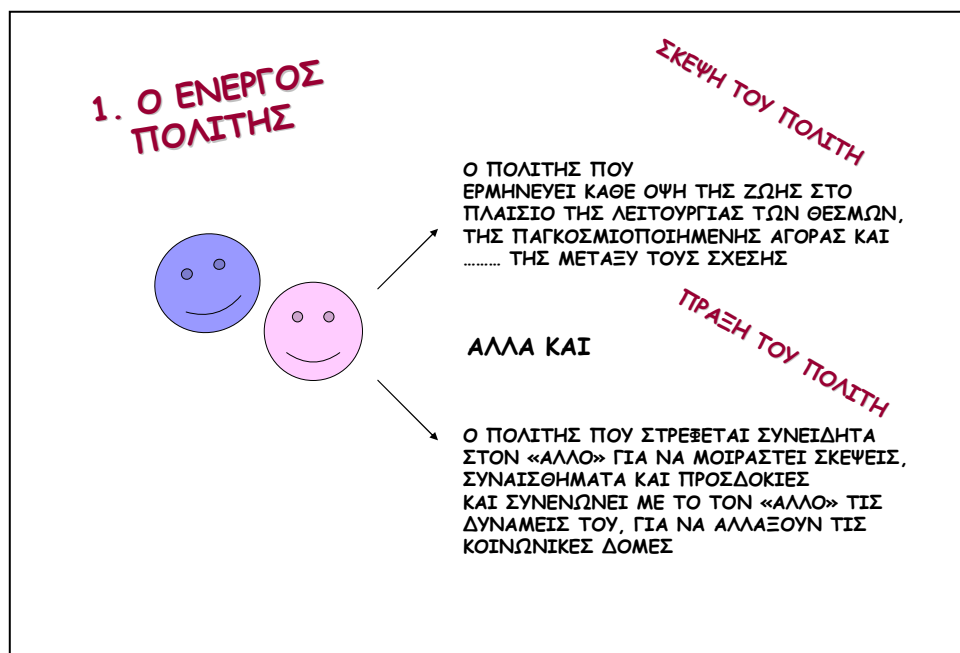
Η συνδιαλλαγή μεταξύ οικονομίας και πολιτικής διεξάγεται και σε άλλους διεθνείς οργανισμούς και μάλιστα όλο και πιο απροκάλυπτα, αφού στην φετινή σύνοδο του Ο.Η.Ε. για την επισιτιστική κρίση, ήσαν επίσημα προσκεκλημένοι κάθε είδους «λομπίστες». Δεν αποτελεί, λοιπόν, έκπληξη το ότι η σύνοδος κορυφής (Ρώμη, 3 Μαΐου 2008) κατέληξε σε ένα τετρασέλιδο ντοκουμέντο που χαρακτηρίζεται από ευχολόγια για την αναγκαιότητα αντιμετώπισης της επισιτιστικής κρίσης, μετά από σκληρή διαπραγμάτευση ανάμεσα στους ηγέτες και αντιπροσώπους 193 χωρών του

πλανήτη, για την κατοχύρωση συμφερόντων, τα οποία πολύ απείχαν από τις προσδοκίες του 1 δισ. περίπου των λιμοκτονούντων. Και, βέβαια, δεν μας εκπλήσσει καθόλου το ότι από το τελικό ντοκουμέντο έλειψε κάθε αναφορά στα μεταλλαγμένα προϊόντα, στην κλιματική αλλαγή, στα μέτρα προστασίας του περιβάλλοντος, στο ζήτημα των βιοκαυσίμων καθώς και στις πολιτικές των μεγάλων πολυεθνικών επιχειρήσεων, οι οποίες, επιβάλλοντας το μονοπώλιο στη χρήση των σπόρων και των λιπασμάτων, καθορίζουν στην ουσία τη γεωργική παραγωγή στον πλανήτη μας.

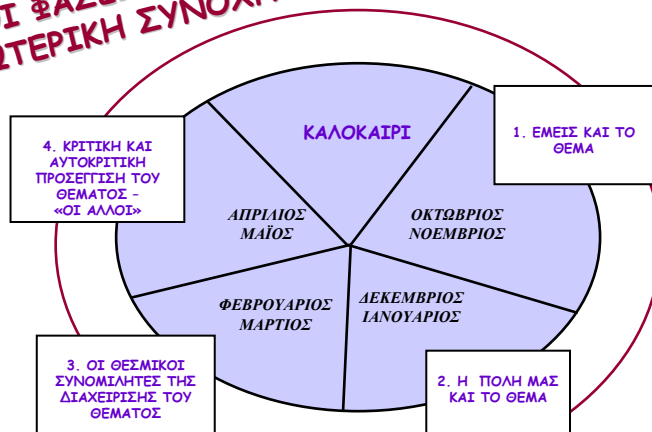
Η κρίση των τροφίμων θα απασχολήσει και μια σειρά άλλων συναντήσεων και συνόδων: τη συνάντηση του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου, τη συνάντηση του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στη Γενεύη, τη Σύνοδο των «Οκτώ» στην Ιαπωνία και μια νέα σύνοδο κορυφής του Ο.Η.Ε., όλες με στόχο να επαναφέρουν στο προσκήνιο ό,τι συμφωνήθηκε προ οκταετίας και αναιρέθηκε στην πράξη, «το να μειωθεί κατά το ήμισυ ο αριθμός των πεινασμένων του κόσμου»!

Για να σταματήσουν κάποια στιγμή να παραγκωνίζονται πρωταρχικές ανάγκες των συνανθρώπων μας και να διαψεύονται οι προσδοκίες τους, χρειάζεται να γίνουν πολλά και δύσκολα βήματα σε όλα τα πεδία της κοινής μας ζωής. Στο πεδίο των Σχολικών Προγραμμάτων για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα, τα βήματα μας, χρειάζεται να πορευτούν σε δυο κατευθύνσεις. Πρώτο, στην κατεύθυνση της κριτικής στάσης απέναντι στη λειτουργία των κοινωνικο-πολιτικών θεσμών, της παγκοσμιοποιημένης αγοράς και της μεταξύ τους σχέσης. Δεύτερο, στην κατεύθυνση της οικοδόμησης της σχέσης με τον «άλλο», της αλληλεγγύης», ως αξίας-αρχής που θα διέπει κάθε έκφραση και έκφραση της «μετα-νεωτερικότητας».

Αν θέλαμε, με λίγα λόγια, να συνοψίσουμε την διδακτική μας πρόταση, θα λέγαμε ότι: 1) έχει ως κεντρικό παιδαγωγικό στόχο τον ενεργό πολίτη 2) εκτυλίσσεται, περνώντας μέσα από τέσσερις διδακτικές φάσεις που έχουν την εσωτερική συνοχή ενός «κριτικά και αυτοκριτικά ερμηνευτικού κύκλου» 3) στηρίζεται σε τρεις παιδαγωγικές αρχές: στην «εγγύτητα του θέματος στη ζωή», στην αυτενέργεια και την «εποπτεία» 4) οικοδομεί τον ενεργό πολίτη με μεθοδολογικό εργαλείο τα «τεχνήματα παιδαγωγικού χαρακτήρα» (Σχίζα, Φλογαίτη, 2005) και 5) συγκροτεί ένα παιδαγωγικό εγχείρημα με σαφή επιστημολογική ταυτότητα που εντάσσεται στη Συστημική Σκέψη που θεμελιώνεται κριτικά και, με μια πιο ευρεία κατηγοριοποίηση, στην Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης.

2. ΟΙ ΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΣΥΝΟΧΗ

Κριτικά και Αυτοκριτικά
Ερμηνευτικός Κύκλος

3. ΟΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ

«Εγγύτητα του θέματος στη ζωή»,
«Αυτενέργεια», «Εποπτεία»

4. ΤΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΑΛΕΙΟ

Τα «τεχνήματα παιδαγωγικού
χαρακτήρα»

Για να υποστηρίξουμε, τέλος, ότι η επιστημολογική ταυτότητα της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης και, κυρίως, της Εκπαίδευσης για το Περιβάλλον και τη Βιωσιμότητα ή Αειφορία (sustainability) εγγράφεται στη Συστημική Σκέψη που θεμελιώνεται κριτικά, παραθέτουμε δυο επισημάνσεις των κειμένων της Τιφλίδας. Πρώτο, το ότι το Περιβάλλον μας είναι μια «Συστημική Πραγματικότητα» και συνεπώς αντιστοιχίζεται με το Σύστημα (Συνειδησιακό ή Κοινωνικό) που την παρατηρεί (Συστημική του Παρατηρητή). Δεύτερο, το ότι «η βαθύτερη αιτία των περιβαλλοντικών ζητημάτων είναι η λανθασμένη θεώρηση της πραγματικότητας, την οποία έχει προκαλέσει ο ακραίος θετικισμός-ορθολογισμός» (Freire, 1974a, 1974b, Vygotsky, 1985, 1988, Zuniga, 1994).

Με βάση αυτήν την επισημάνση αναζητήσαμε και κινηθήκαμε σε ένα πλαίσιο σκέψης, όπου: **δεν μιλούμε** για τη γνώση αλλά για την γνωσιακή ή παρατηρησιακή διαδικασία, **δεν αναλύουμε** την πραγματικότητα σε φυσική και κοινωνική αλλά σε Συστήματα-Παρατηρητές, συνειδησιακά (Φυσικά Πρόσωπα) και κοινωνικά (Νομικά Πρόσωπα), τα οποία την παρατηρούν και συγκροτούν το νόημά της, **δεν χαρακτηρίζουμε** τον κόσμο μας ως «αντικειμενικό», αφού ό,τι και αν λέγεται γι' αυτόν, «λέγεται από έναν Παρατηρητή» («everything said, is said by an observer», Maturana, Varela, 1988, Maturana, 1987). Αντίθετα, **πραγματευόμαστε** τον κόσμο μας ως ένα κοινωνικο-πολιτικό και πολιτισμικό δημιούργημα, **επιλέγουμε επίπεδα ανάλυσης** στη βάση του «ποιος» αποφασίζει και αποφαίνεται για τα κοινωνικά δρώμενα, **οικοδομούμε** τη συνεργατικότητα-δημοκρατικότητα ως προϋπόθεση ενός συνολικού μετασχηματισμού της κοινωνίας. Με αυτά τα χαρακτηριστικά, το πλαίσιο σκέψης που επιλέξαμε -η Συστημική Σκέψη που θεμελιώνεται κριτικά, η ονομαζόμενη και Συστημική του Παρατηρητή, εντάσσεται στο πλαίσιο της Κριτικής Θεωρίας της Σχολής της Φρανκφούρτης (Σχίζα 2004, 2008α, 2008β).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δίτσιου, Μ. (2006) Η Δεκαετία της Εκπαίδευσης για τη Βιώσιμη Ανάπτυξη, Περιοδικό της Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε «για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Άνοιξη-Καλοκαίρι 2006, Τεύχος 36, σελ. 9-11
- Ματσαγγούρας, Η. (1996) Η Εξέλιξη της Διδακτικής, Επιστημολογική Θεώρηση, Αθήνα : Gutenberg
- Bazigou, K. (2001) "Exploring the Pedagogical Dimensions of Environmental Education - The Greek Case», Sussex University: Unpublished Doctoral Thesis.
- Νούτσος, Χ. (1990) Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία, Αθήνα: Ο Πολίτης
- Σχίζα, Κ. (2004) Η Συστημική Προσέγγιση στα Προγράμματα Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Διδακτορική Διατριβή, Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Αθηνών, Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής, Ψυχολογίας
- Σχίζα, Κ. Φλογαΐτη, Ευ. (2005) Τα Χαρτόνια Εργασίας: ένα παιδαγωγικό εργαλείο στην υπηρεσία της ομαδοκεντρικής μάθησης, 1^ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- Σχίζα, Κ. (2006) Σκέψεις και Προβληματισμοί γύρω από την Εκπαίδευση για τη Βιωσιμότητα, Περιοδικό της Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε «για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση», Άνοιξη-Καλοκαίρι 2006, Τεύχος 36, σελ. 12-14
- Σχίζα, Κ. (2008α) Συστημική Σκέψη και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση, Αθήνα, Χρ. Δαρδανός
- Σχίζα, Κ. (2008β) E.Book, Η Συστημική του Παρατηρητή σε τέσσερις φάσεις, ΚΠΕ Λαυρίου
- Ταμουτσέλη, Κ. (2006) Από την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση στην Εκπαίδευση για την Αειφορία, Περιοδικό της Π.Ε.ΕΚ.Π.Ε «για την Περιβαλλοντική Εκπαίδευση»,

- Ανοιξη-Καλοκαίρι 2006, Τεύχος 36, σελ. 4-7
- Φλογαίτη, Ευ. (2006) Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Freire, P. (1974a) Education for Critical Consciousness, London : Sheed and Ward
- Freire, P. (1974b) The Pedagogy of the Oppressed, New York : Seabury Press
- Fien, J. (1997) Curriculum, Sustainability and Civil Society, in UNESCO & the Government of Greece, Proceedings of the Thessaloniki International Conference, pp. 177-183
- Habermas, J. (1990) Κείμενα Γνωσιοθεωρίας και Κοινωνικής Κριτικής, Αθήνα : Πλέθρον
- Habermas, J. (1993) Ο Φιλοσοφικός Λόγος της Νεωτερικότητας, Αθήνα : Αλεξάνδρεια
- Habermas, J. (1996) Γνώση και Διαφέρον στο Κουζέλης, Γ. και Ψυχοπαίδης, Κ. (επιμ.) Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών, Αθήνα : Νήσος
- Huckle, J. (1996) Realizing Sustainability in Changing Times, στο Huckle & Sterling (1996) Education for Sustainability, London, Earthscan Publications
- Maturana, H. (1987) Everything Said is Said by an Observer, Στο Thomson, W. (επιμ.) Gaia : A Way of Knowledge, California : Lindisfarne Press
- Maturana, H. Varela, F. (1980) Autopoiesis and Cognition, Holland: Reidel, Dordrecht
- Morin, E. (1990) Introduction a la Pensée Complexe, Paris : E.S.F
- Reble, A. (1990) Ιστορία της Παιδαγωγικής, Αθήνα : Παπαδήμας
- Sterling, S. (1996) Education in Change, στο Huckle & Sterling (1996) Education for Sustainability, London, Earthscan Publications
- Vygotsky, L. (1985) Pensée et Langage, Paris : Editions Sociales
- Vygotsky, L. (1988) Thought and Language, Cambridge : M.I.T Press
- Zuniga, R. (1994) Collection INTERVENIR, L' Evaluation dans l' action, Les Press de l' Université de Montréal (Québec)